

Реституційна політика. Політичні домовленості в рамках міжурядового українсько-угорського співробітництва

Наталія УКРАЇНЕЦЬ,
старший консультант відділу європейського права
та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України

Останнім часом у міжнародних відносинах значної ваги набула проблема реституції культурних цінностей. Проблеми вирішення питань, пов'язаних із реституційною політикою, посідають дедалі помітніше місце в діяльності міждержавних і міжурядових інституцій та істотно впливають на двостороннє і багатостороннє співробітництво між країнами. Відбуваються політичні консультації, досягаються шляхом переговорів політичні домовленості, ухвалюються угоди. Сьогодні практично всі двосторонні міжнародні документи стосовно культури й культурного співробітництва передбачають співпрацю у галузі реституції культурних цінностей. Звісно, Україна не залишається осторонь цього процесу.

Українсько-угорські взаємини в сфері реституції базуються на положеннях договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною та Угорщиною (6 грудня 1991 р.), угоді між урядами України й Угорщини про співробітництво в галузях культури, освіти та науки (4 квітня 1995 р.), де в ст. 16 наголошується: «Сторони погодилися про те, що втрачені або незаконно вивезені культурні цінності, що знаходяться на їх території, будуть повернені країні походження. Для організації відповідної діяльності Сторони укладуть окрему Угоду» [1]. Аналогічне ідеологічне наповнення має угода між урядами України й Угорщини про співпрацю у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни (4 квітня 1995 р.). Зокрема, у цій «профільній» угоді наголошується на важливості вирішення взаємних претензій обох держав стосовно повернення культурних цінностей. Сторони, відповідно до згаданої угоди, домовилися про співробітництво в інтересах повернення культурних цінностей з території інших країн і з цією метою доручили виконання угоди в Україні Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (далі – Нацкомісія) при Кабінеті Міністрів, а в Угорщині – Комітетові з питань повернення культурних цінностей (ст. 1) [1]. Також було створено спільну Міжурядову українсько-угорську комісію у справі повернення культурних цінностей, які потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни (далі – Комісія) (ст. 2), а також експертні групи, котрі мали допомагати в ідентифікуванні культурних цінностей, що входять до складу взаємних реституційних претензій, включаючи цінності, вивезені на територію Третього рейху (ст. 5) [1].

У грудні 1994 року було підписано протокол намірів, а дещо пізніше – «Угоду між Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України і Міжвідомчою державною комісією Угорської Республіки з питань повернення культурних цінностей про співробітництво щодо повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни» (подібну угоду з РФ, через її категоричну відмову, підписано не було). «...розглядаючи повернення куль-

турних цінностей як двосторонній процес, в рамках якого інтереси культурної спадщини народів стоять над інтересами сьогоденної політичної кон'юнктури» [1], сторони висловили готовність до цілеспрямованого пошуку, ідентифікації культурних цінностей, що перебувають на території обох держав, створення банків даних, а також інформування одна одної про архівні документи й інші наявні в їх розпорядженні докази стосовно культурних цінностей, які входять до складу взаємних реституційних претензій, включаючи цінності, вивезені на територію Третього рейху. Відповідно до цієї угоди сторони мали створити експертні групи, надати їм підтримку в роботі, а також віднайти правові механізми передачі культурних цінностей.

Цікаво, що з Польщею та Угорщиною Російська Федерація підписала аналогічні угоди. Так, «Соглашение в области выявления и возврата культурных ценностей, перемещенных на территорию другого государства, между Уполномоченными правительства Российской Федерации в Республике Польша по вопросам культурно-исторического наследия, членом Государственной комиссии по реституции культурных ценностей и Уполномоченным правительства Республики Польша по вопросам польского культурного наследия за рубежом» (Варшава, 18 травня 1994 р.), усупереч іншим аналогічним домовленостям, підкреслює: повернення культурних цінностей має відбутися «независимо от того были ли эти ценности собственностью государства, юридических или физических лиц». «Соглашение о сотрудничестве между Государственной комиссией по реституции культурных ценностей Российской Федерации и Государственной комиссией по реституции культурных ценностей Венгерской Республики в области реституции культурных ценностей, перемещенных в годы Второй мировой войны и последующие годы» підписано в Будапешті 11 листопада 1992 року. На виконання цієї угоди в Москві 21 травня 1993 року був підписаний протокол «О создании совместной российско-венгерской рабочей группы по урегулированию взаимных реституционных претензий» [2].

Питання реституції культурних цінностей відображені також у планах спільної роботи між міністерствами. Так, відповідно до «Плану співробітництва між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством

національної культурної спадщини Угорської Республіки на 2005–2008 роки» від 10 лютого 2005 року, у ст. 9 наголошувалося: «Сторони ... сприятимуть збору інформаційних матеріалів про наявність пам'яток української культури в угорських музеях та, відповідно, угорської культури в українських музеях» [3].

Підставою для створення Комісії стала підписана в Києві 4 квітня 1995 року «Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки щодо співробітництва у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої держави». Нова інституція одразу розпочала пошук і вивчення культурних цінностей, які підпадають під дію зазначеної угоди й перебувають на території інших країн.

Відбулося кілька засідань Комісії (перше – 29 вересня–1 жовтня 1996 р., м. Будапешт; друге – 3–4 квітня 1997 р., м. Ужгород; третє – 30 листопада–1 грудня 1999 р. м. Будапешт; четверте – 9–11 квітня 2001 р., м. Київ; п'яте – 10–11 вересня 2002 р., м. Будапешт; шосте – 28–29 січня 2004 р., м. Київ)* [4]. Під час першого угорська сторона внесла пропозицію щодо обміну експертами-архівістами з метою вивчення втрачених архівних документів. Загалом, засідання пройшли конструктивно, у дусі відвертості та взаєморозуміння. Співголовою з української сторони був голова Нацкомісії О. Федорук, з угорської – начальник головного управління у справах культурної спадщини Мінкультури й освіти Угорщини І. Ронаї. У роботі засідання також узяли участь з української сторони заступник голови Нацкомісії В. Врублевська, а з угорської – уповноважений міністра у справах повернення культурних цінностей, титулований генеральний директор Угорського національного музею д-р Фодор Іштван, генеральний директор Будапештського історичного музею д-р Бодо Шандор, генеральний директор Угорського держархіву д-р Лакош Янош і генеральний директор Державної бібліотеки ім. Сечені Попради Геца. У протоколі від 30 вересня 1996 року підкреслювалося, що в Україні за ініціативою Національної комісії при Міжурядовій українсько-угорській комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва утворено українську частину робочої групи у справах реституції культурних цінностей, до складу якої увійшли представники Мінкультури України, Держкомархівів, МЗС, науковці та практики музейної, бібліотечної, архівної справи. Українські представники запропонували колегам також створити аналогічну угорську частину робочої групи.

Під час засідання українська сторона передала дві книги серії «Повернуті імена» Державній бібліотеці ім. Сечені, а також висловила бажання якнайшвидше видати щоденник Нандора Феттіха українською мовою. Угорська сторона пообіцяла отримати від його спадкоємців дозвіл на це видання й у разі згоди передати копії Україні, а також видати його ще й угорською мовою. Угорські колеги розповіли про стан реституційних робіт в Угорщині, про банк даних втрачених культурних цінностей, створений при Угорській національній галереї, а також про започатковане книжкове видання з цієї тематики.

На другому засіданні Комісії сторони домовилися активізувати пошук втрачених культурних цінностей, інформувати одна одну про переміщення культурних цінностей, пов'язаних із Другою світовою війною, обмінялися інформацією відносно інтеграції зусиль у сфері реституції культурних цінностей з іншими країнами, зокрема, з ФРН, Польщею, Росією. Також у протоколі від 4 квітня 1997 року (м. Ужгород) було відзначено: в Україні передбачається об'єднати під егідою Академії правових наук зусилля правничих інституцій країни в розробці концепції правового забезпечення повернення та реституції культурних цінностей і відповідних нормативних актів, внівши зміни до чинного законодавства. Сторони також домовилися про приїзд в Україну представника Угорщи-

ни з метою підготовки публікації щоденника закарпатського діяча культури Н. Феттіха та спогадів Ласло Дюла. Угорська сторона передала копії малюнків Л. Дюла та плівку із записом його спогадів про перебування разом із Н. Феттіхом у Києві в 1941–1942 роках. Українська делегація передала Державній бібліотеці ім. Сечені видання Національної комісії «Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: бібліотеки, архіви, музеї. Вип. 1. Волинський краєзнавчий музей» [4]. Сторони також визнали необхідність розробки міжвідомчої угоди про співробітництво в галузі архівної справи.

Уже на третьому засіданні Комісії у Будапешті, де співголювали О. Федорук та І. Ронаї, українська сторона передала каталог творів західноєвропейського живопису, втрачених під час Другої світової війни Київським музеєм західного та східного мистецтва, а угорська, своєю чергою, – каталог «Пограбування Будапешта 1938–1949 рр.». У протоколі, підписаному 1 грудня 1999 року, сторони підкреслили: важливим елементом розвитку українсько-угорських відносин у галузі реституції культурних цінностей є робота з розшуку й наукового дослідження архівних документів, вивезених у роки Другої світової війни, родинних, особистих фондів громадських, політичних діячів, представників науки, культури, мистецтв України й Угорщини (п. 6 протоколу). Також угорські колеги надали переліки копій документів, які стосуються передачі культурних цінностей СРСР відповідно до Мирного договору між СРСР та Угорщиною (1945 р.)**. Обидві сторони торкнулися питання російського законодавства у реституційній сфері. Так, сторони провели консультації щодо ухваленого Закону РФ «Про культурні цінності, що були переміщені до Союзу РСР в результаті Другої світової війни і перебувають на території РФ» і рішення Конституційного Суду Російської Федерації з приводу відповідності федерального закону Конституції та нормам міжнародного права.

У зв'язку зі змінами в структурі центральних органів виконавчої влади в Україні (ліквідовано Національну комісію, а в складі Мінкультури і мистецтв утворено урядовий орган державного управління – Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України) четверте засідання Комісії відбулося в Києві не 2000 року, як планувалося, а 9–10 квітня 2001-го. Участь у ньому взяли з української сторони директор Держархіву Закарпатської області М. Делеган, голова українського представництва міжнародної благодійної асоціації «Тріумф Серця» С. Штефан Мадяр, генеральний директор Національного музею історії України С. Чайковський і начальник відділу Управління культурного та гуманітарного співробітництва МЗС Т. Шпакович, а з угорської – Ф. Іштван і головний радник Міністерства національної культурної спадщини Угорщини д-р Ріта Маєр [5].

Сторони винесли на обговорення Комісії питання пошуків в архівах обох держав інформації про вивезення культурних цінностей під час Другої світової війни, а також повернення архівних документів, що вивозилися із Закарпаття у 1939–1943 роках. У підписаному протоколі (м. Київ, 10 квітня 2001 р.) Комісія зафіксувала рішення про створення робочих груп з архівної, бібліотечної та музейної спадщини (не більше трьох осіб з кожної сторони), а також дійшла висновку про доцільність проведення зустрічі керівників державних архівних служб України й Угорщини для обговорення питань реституції архівних фондів і документів та організації співпраці архівів обох держав. Українська сторона також поінформувала колеги, що розпочала роботу з упорядкування фамільних архівів, які мають стосунок до історії обох держав. Слід зазначити, що в серпні 2001 року під час офіційного візиту Прем'єр-міністра України до Угорщини угорській стороні було передано двотомне видання «Католицька Угорщина» (1789 р.), що має значну історико-культурну цінність [4].

* Документи не фіксують засідань Комісії після 2004 р.

** Угорська газета «MAGYAR KOZLONY» за 17 березня 1945 року опублікувала зміст Угоди про примирення, де в 6-му пункті зазначалося: «Венгерское правительство обязуется вернуть СССР ценности и материалы, в том числе исторические памятники и музейные ценности, которые во время войны были вывезены с советской территории в Венгрию». А вже 25 травня 1946 року всі культурні цінності з Будапештського вокзалу Келети у залізничному вагоні № 333518 були відправлені до Москви.

У роботі п'ятого засідання Комісії, де співголовоючими були В. Врублевська і реституційний комісар Міністерства національної культурної спадщини Угорщини д-р І. Ечеді, з української сторони взяли участь М. Делеган, радник Посольства України в Угорщині М. Держалюк. А з угорської – заступник керівника Головного відділу Міністерства національної культурної спадщини Угорщини Й. Мольнар, представник 8-го територіального відділу МЗС Л. Берец, а також І. Ронаї та Р. Маєр.

У п'ятому протоколі, підписаному у Будапешті 11 вересня 2002 року, наголошувалося, що «переломним моментом подальшого розгортання співпраці стала зустріч керівників державних служб (національних архівів) України та Угорської Республіки і підписання Угоди про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівом Угорщини (4 вересня 2001 р.)» (п. 3 ст. 4) [4].

Українська сторона подякувала за передане під час офіційного візиту Прем'єр-міністра України А. Кінаха до Угорщини в серпні 2001 року Євангеліє 1766 року. Цей жест доброї волі угорського уряду схвально сприйнятий культурними й релігійними діячами, усією громадськістю України. Члени нашої делегації поінформували, що нині раритет зберігається у Свято-Успенському монастирі Києво-Печерської лаври. Українська делегація, у свою чергу, передала каталог культурних цінностей, викрадених з музеїв і культових споруд України (1984–1998 рр.). Угорські колеги задоволені, що цей документ прислужиться компетентним органам в їхній розшуковій роботі на території Угорщини. Угорська сторона передала список і фотографії культурних цінностей (17 ікон і православний хрест, які, за припущеннями, походять з території України), конфіскованих митниками Угорщини й переданих на зберігання до угорських музеїв.

Під час зустрічі сторони позитивно оцінили виконання протоколу попереднього засідання, зауваживши при цьому важливість підписаної угоди про співробітництво в архівній сфері. Також відзначалися позитивні результати упорядкування фамільних архівів, які мають стосунок до історії обох країн.

У шостому засіданні Комісії, де співголовоючими були О. Федорук та І. Ечеді, участь взяли з української сторони В. Врублевська, С. Штефан Мадяр, М. Делеган, а з угорської – Посол Угорської Республіки в Україні Янош Тот, аташе з питань преси та культури Ч. Кедеш Кішне та Р. Маєр. У протоколі від 29 січня 2004 року (м. Київ) сторони висловили готовність докласти спільних зусиль для поглиблення співробітництва закладів культури, громадських організацій у сфері реституції культурних цінностей. Також сторони дійшли згоди про необхідність проведення «круглого столу» за темою «Проблеми реституції: діалог України, Угорщини та Росії» за участю міжнародних організацій. Українська сторона передала угорській звернення громади с. Мідяниця Іршавського району Закарпатської області щодо повернення церковного дзвону, вилученого 1943 року, і просила угорських колег позитивно вирішити це питання.

Міжурядова українсько-угорська комісія, поза сумнівом, посідає важливе, але аж ніяк не самостійне місце в ієрархії міждержавних зв'язків. Як зазначалося, передусім було закладено солідну правову базу для такої співпраці. Її ідеологія та спрямування реалізовувалися в системній роботі міністерств і відомств обох держав, дипломатичній діяльності тощо. Ясна річ, найважливіші питання вирішувалися на рівні керівників урядів і президентів обох держав.

Зокрема, розглядаючи процес прийняття рішень у царині реституції, слід звернутися до обговорення цих питань на різних щаблях державної влади. Скажімо, під час офіційного візиту на вищому рівні до Угорщини Прем'єр-міністра України А. Кінаха (1–2 серпня 2001 р.) обговорювалося не лише двостороннє торговельно-економічне співробітництво, а й можливості обміну культурними цінностями. Відповідне спільне комюніке 2 серпня 2001-го в Будапешті підписали Прем'єр-міністр України А. Кінах і Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан. У цьому документі наголошувалося: «Сторони підкреслили важ-

ливість обміну культурними цінностями, що перебувають на їхніх територіях» [6]. А ось цитата з листа керівника упорядкування Міністерства національної культурної спадщини Угорщини Ференца Кюнстлера до О. Федорука (лист № 4.1/19/2002 від 18.02.2002 р.): «Згідно із зобов'язанням, прийнятим на основі міжнародного договору та європейських норм, Угорська Республіка й у майбутньому має намір повертати належні іншим країнам культурні цінності, які неправомірно потрапили на її територію» [4].

У свою чергу, українська сторона також намагалася відповідно підготуватися до офіційного візиту в Україну Президента Угорщини Ф. Мадлана в лютому 2002 року. Так, на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 16.08.2001 року щодо Плану заходів з реалізації домовленостей, досягнутих під час офіційного візиту А. Кінаха до Угорської Республіки, передбачалося «вивчити можливість пошуку відповідного предмета культурної цінності, що становив би інтерес для угорської сторони, в архівах Закарпатської області» [6]. Однак, з'ясувалося, втілення в життя цих добрих намірів наштовхнулося на певні труднощі. У листі Держслужбикультурних цінностей від 31.01.2002 року № 28/29 зазначалося: «Передача угорській стороні культурних цінностей з національних фондів суперечитиме законодавству України (законом України: «Про музеї та музейну справу» (ст. 22), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (ст. 14), «Про внесення змін до Закону України про Національний архівний фонд та архівні установи» (ст. 10)» [6].

Загалом діяльність Міжурядової українсько-угорської комісії у сфері повернення культурних цінностей не «випадала» з контексту роботи аналогічних комісій з іншими державами. Як правило, розглядалися й дискутувалися питання переміщення культурних цінностей (раритети, ікони, картини тощо), пов'язаних із Другою світовою війною. Водночас привертає увагу той факт, що на порядок денний засідань передусім виносилися проблеми пошуку й обміну архівними джерелами. І це цілком зрозуміло. Адже добре відомо, що протягом століть частина українських земель перебувала в складі Угорщини (згодом Австро-Угорщини), що зумовлювало інкорпорацію місцевих органів влади Закарпаття до політико-адміністративних структур Угорського Королівства, тісні контакти в сфері господарського життя, культури, на побутовому рівні.

За роки діяльності Комісії обом сторонам вдалося дійти спільної думки з вирішення багатьох актуальних питань, певною мірою подолати наявні стереотипи й ідеології. Вочевидь, є ще значне поле для роботи в майбутньому. Головне, аби Комісія продовжувала працювати та шукати шляхи розв'язання проблем, які мають як історичне, так і сучасне коріння.

Джерела

1. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – Угорщина. Угоди. – Спр. № 28-1.
2. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – Росія. Угоди. – Спр. № 25-1.
3. План співробітництва між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством національної культурної спадщини Угорської Республіки на 2005–2008 роки // [Закони України. – http://uazakon.com/document/fpert53/idx53365.htm](http://uazakon.com/document/fpert53/idx53365.htm)
4. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – Українсько-Угорська комісія. – Спр. № 28-6.
5. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – Угорщина. Листування. Посольство України. – Спр. № 28-3.
6. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – Народи, конференції, «круглі столи» в Україні. – Спр. № 41-1.